

Чернуха Т. С.
*аспірант кафедри
міжнародних економічних відносин та менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

Chernukha T. S.
*Postgraduate student of the Department
of International economic relations
and management of foreign economic activity
Kharkov national economic university them S. Kuznets*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРАЇН СВІТУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглянуто відмінності систем вищої освіти (ВО) різних соціально-економічних моделей (СЕМ), які обумовлені комплементарністю інститутів ієрархічної системи освітнього простору. Основою такого взаємозв'язку є ціннісні орієнтації. Саме закладені цінності дають початок формуванню тієї чи іншої соціально-економічної моделі, що має пряму вплив на формування й розвиток системи освіти в кожній СЕМ.

Ключові слова: вища освіта, ієрархія, цінності, соціально-економічні моделі, інституціональна комплементарність.

Вступ та постановка проблеми. Ієрархічна організація систем вищої освіти (ВО) передбачає наявність комплементарних відносин між елементами. Відповідно, успішне функціонування одного інституту є можливим лише за умов тісного зв'язку з іншими інституціональними елементами системи.

Дослідження механізму забезпечення інституціональної комплементарності систем ВО дасть змогу виявити закономірності їх формування й розвитку. У більшості досліджень інституціональна комплементарність розглядається науковцями як один з можливих напрямів дослідження інституціональної взаємодії, а основним предметом дослідження визначення механізмів комплементарного зв'язку в системі вищої освіти різних соціально-економічних систем є вперше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи дослідження інституціональної комплементарності відображено в роботах таких вчених, як Б. Амабле, М. Аокі, Р. Буас, Р. Діг, К. Кроче, М. Хопнер. Значний внесок у вивчення інституціональної комплементарності зробили О. Безсонова, В. Вольчик, А. Гриценко, В. Дементьев, О. Іншаков, С. Кирдіна, Ю. Латов, В. Липов, Р. Нуреев, В. Полтерович, О. Прутська, В. Решетило, С. Степаненко, В. Тамбовцев, В. Уланов, В. Умніков, В. Якубенко, О. Яременко.

Метою роботи є визначення зумовленості комплементарних відносин в системі ВО як галузі народного господарства з релігійними цінностями, що домінують в певних СЕМ. Для досягнення поставленої мети використовується історичний, діалектичний методи, а також метод статистичного аналізу даних.

Результати дослідження. Кожна система ВО має певні характеристики, пов'язані з особливостями моделей економічних систем, в яких вони функціонують. Про це свідчать статистичні дані за кожним критерієм, що характеризують різні аспекти організаційної системи ВО та СЕМ, до якої вона належить.

У табл. 1 представлено усереднені показники, що характеризують особливості систем ВО в різних соціально-економічних моделях.

Особливості соціально-економічних моделей пов'язані з вимогами комплементарності інститутів, що притаманні тій чи іншій моделі.

Найбільш інституціонально розвиненою вважається англосаксонська СЕМ. Представниками цієї моделі є такі країни, як США, Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія. Ці країни мають високий рівень ВВП (від 39,720,44 дол. на одного мешканця населення у Великобританії до 69,330,69 в Ірландії) [8]. Це розвинені держави, що володіють значними природними, трудовими ресурсами та посідають провідні місця в структурі промислового виробництва. Як свідчать дані, приведені в табл. 1, найбільший показник рівня витрат на освіту (5,6%) мають країни, що належать до цієї моделі. Країни англосаксонської СЕМ мають провідну позицію за показником рівня освіти (0,907). Середній відсоток студентів вищих навчальних закладів від усього населення країн, що належать до цієї СЕМ, складає 73,8% (табл. 1).

В основі цієї СЕМ лежать цінності протестантизму та індивідуалістсько-конкурентної спрямованості. Така система цінностей передбачає виражений індивідуалізм нації. Соціальним виправданням можна вважати турботу кожної особистості про власні потреби та прагнення до самоствердження, самовираження. Прослідковуємо взаємозв'язок ціннісних орієнтацій на систему ВО в цій СЕМ. Навчальний процес індивідуалістських країн передбачає перш за все розвиток самостійності та впевненості. Студенти охоче проявляють ініціативу до участі в бесіді. Розвиток вищезазначених рис дає змогу студентам не соромитися виступати перед великою аудиторією. Випускники закладів ВО самостійні та впевнені в собі.

ВО в американській системі є однією з найбільш децентралізованих у світі. Держава не має права встановлювати загальнонаціональну систему навчання. Це питання вирішується місцевими органами влади (штат або округ). Прийнято вважати, що англосаксонська СЕМ демонструє повну автономію вищих навчальних закладів, але, як видно з рис. 1, це характерно тільки для США, але не є типовим для інших країн цієї СЕМ.

В англосаксонській СЕМ спостерігається постійне збільшення студентів і ВНЗ, тобто відбувається освітня експансія. Крім того, в цій СЕМ спостерігається більше

цінування «старих» вищих навчальних закладів. Прийнято вважати, що поява «нових» закладів освіти – це втручання в ліберальну систему ВО [2, с. 22].

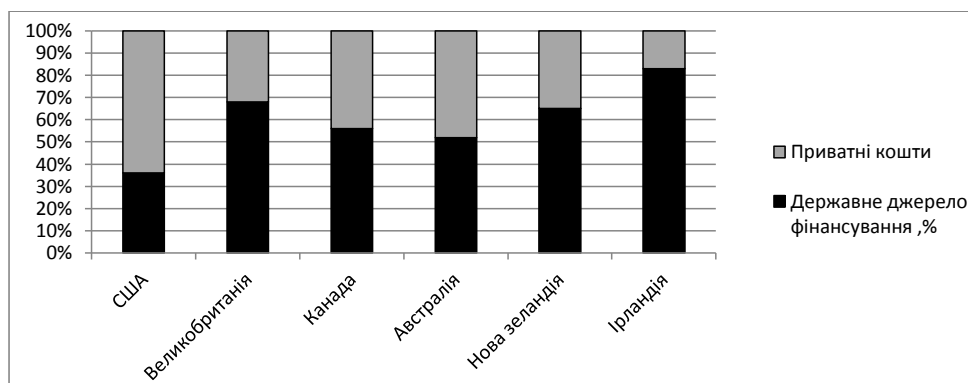

Рис. 1. Джерела фінансування системи ВО в англосаксонській ліберальній соціально-економічній моделі

Джерело: побудовано автором на основі даних джерела [4; 7]

Таблиця 1

Усереднені показники, що характеризують особливості системи ВО основних СЕМ

СЕМ	Країни-представники та релігійні конфесії, що домінують	Релігійні конфесії, що домінують	Середній показник рівня витрат на вищу освіту, %	Середній показник індексу рівня освіти	Середній відсоток студентів від усього населення, % (2015 р.)
Англосаксонсько-ліберальна	США	П – 56%, К – 28%, Іуд. – 2%, інші – 4%, не визначені у віросповіданні – 10%.	5,6	0,907	73,8
	Великобританія	П і К – близько 40 млн. ос., М – 1,5, І – 0,5 млн. ос.			
	Канада	К – 46%, П – 36%, інші – 18%.			
	Ірландія	К – 91,6%, П – 2,5%, інші – 5,9%.			
	Австрія	К – 78%, П – 5%, М та інші – 17%.			
	Нова Зеландія	Па – 67%, не визначені у віросповіданні – 33%.			
Узагальнена західноєвропейська соціал-демократична (континентальна)	Франція	К – 83–88%, П – 2%, І – 1%, М – 5–10%, не визначені у віросповіданні – 4%.	5,6	0,856	63,95
	Німеччина	П – 34%, К – 34%, М – 3,7%, інші – 28,3%.			
	Італія	К, П, зростає число М.			
	Швеція	Пл – 87%, К, Пр, П, М, І, Б – 13%.			
Далекосхідна патріархально-корпоративна	Японія	С і Б – 84%, інші – 16% (зокрема Х – 0,7%)	4	0,745	65,7
	Китай	А – 94%, Д, Б, М – 2%, Х – 4%.			
	Тайвань	Б, Конф. і Д – 93%, Х – 4,5%, інші – 2,5%.			
	Республіка Корея	Х – 49%, Б – 47%, Конф. – 3%, інші – 1%.			
Мусульманська авторитарна	Ірак	М – 97%, Х та інші – 3%.	3,8	0,607	46,64
	Іран	М – 99%, І, Х – 1%.			
	Саудівська Аравія	М – 100%.			
	Туреччина	М – 99,8%, інші – 0,2%.			
	Пакистан	М – 97%, Х, Інд. та інші – 3%.			
Постперехідний капіталізм	Україна	Пр різних юрисдикцій, уніати, П, І.	4,7	0,837	77,42
	Росія	Пр, М, Б, І та інші.			
	Польща	К – 95%, Пр і П – 5%.			
	Чехія	А – 39,8%, К – 39,2%, П – 4,6%, Пр – 3%, інші – 13%.			
	Білорусь	Пр – 80%, інші (К, П, І, М) – 20%.			

Примітка: Б – будисти, П – протестанти, К – католики, Конф. – конфуціанці, Па – протестанти-англікани, Пл – протестанти-лютерани, М – мусульмани, Х – християни, С – синтоїсти, Пр – православні, І – іудеї, Інд. – індуїсти, Д – даосисти, А – атеїсти

Джерело: розраховано автором на основі даних джерел [3; 7]

Друге місце за рівнем розвитку цілком законно можна віддати узагальненій західноєвропейській соціал-демократичній моделі. До неї належать країни Континентальної Європи, зокрема Франція, Німеччина, Італія, Швеція. ВВП цих країн досить високий (коливається від 31,952,98 дол. на одного мешканця в Італії до 53,442,01 дол. у Швеції) [8], а за темпами свого зростання поступається США. Країни, що належать до цієї СЕМ, мають високий рівень розвитку. Відмінною їх рисою є наявність кваліфікованої робочої сили та сучасних виробничих фондів. Так, ці країни мають пріоритетний показник за рівнем технічної озброєності виробництва, відповідно, за кількістю кваліфікованих фахівців в таких галузях, як медицина, інженерія, мода та дизайн.

Рівень витрат на освіту (5,6%) західноєвропейської соціал-демократичної моделі цілком порівняний з англосаксонською ліберальною. За показником рівня освіти (0,856) з невеликим відривом вона поступається англосаксонській. Середній відсоток студентів закладів ВО від усього населення складає 63,95%, що суттєво менше, ніж в англосаксонській СЕМ (73,8%), але набагато більше, ніж в мусульманській авторитарній (46,64%) (табл. 1).

В основі цієї інституціональної моделі лежать християнські цінності. Їх ретрансляцію в цінності господарських культур можна простежити за результатами досліджень Г. Хофстеде. Так, більшості вищезазначених країн притаманний низький рівень дистанції влади (31 у Швеції), окрім Франції (68) [5, с. 423]. Проте не завжди показник дистанції влади визначає, якою буде ВО в тій чи іншій країні. «Одним з важливих чинників є здібності учнів: у менш обдарованих або розумово неповноцінних дітей навіть в країнах з низькою дистанцією влади не формується потреба бути незалежними. Обдаровані діти з робітничих родин в країнах з низькою дистанцією влади знаходяться в невигідному положенні всередині інститутів освіти, наприклад в університетах, оскільки сімейні цінності цього соціального класу дуже схожі на цінності суспільства з довгою дистанцією влади» [6, с. 25]. Варіюються відношення до невизначеності (від 29 в Швеції до 86 у Франції), мужність/жіночість (від 5 у Швеції до 66 в Німеччині), індивідуалізм/колективізм (від 51 до 71). У сфері економічних інститутів поєднує ці країни близькість ціннісних орієнтацій та корпоративізму.

Щодо інституціональних основ формування системи освіти в узагальненій західноєвропейській соціал-демократичній моделі, то вона має відмінні риси від англосаксонської СЕМ. Більшість фінансування системи ВО в цій моделі належить державі (від 70% до 88%) (рис. 2).

Цій СЕМ властиві суттєва ієрархізованість інститутів у системі освіти, тісний зв'язок шкіл та вищих навчальних закладів. «Старі» університети вважаються фунда-

ментом державного устрою [2, с. 333]. Для континентальної моделі поява «нових» закладів ВО є наслідком лібералізації ВО, чого не можна сказати про англосаксонську модель [2].

Освітня експансія не має помітних масштабів. Вона коливається від 62,4 до 65,5 (табл. 1). Основним вектором розвитку системи освіти є інтеграція бізнесу й освіти, тобто створення освітніх та науково-дослідницьких центрів на базі університетів [2].

Динамічним чином в сучасних умовах розвивається система ВО в країнах, що належать до патріархально-корпоративної моделі. Такими є Японія, Китай, Республіка Корея, Тайвань. ВВП на одного мешканця цих країн коливається від 8,826,99 дол. в Китаї до 38,428,10 дол. в Японії [8], а також постійно зростає. Ці країни стрімко розвиваються, особливо у сфері новітніх інноваційних технологій, робототехніки, до того ж є найбільш високотехнологічними у світі. Значною мірою це зумовлює потреби у кваліфікованих кадрах. Має стрімкий розвиток їх економіка, у населення спостерігається високий рівень життя. Перш за все це пов'язане з високим рівнем освіти (0,745) (табл. 1). Можна вважати, що лівова частка економічного та соціального розвитку вищенаведених держав – це наслідок правильно побудованої системи освіти, тому визнаємо її однією з найкращих у світі.

Згідно з даними табл. 1 середній показник рівня витрат на освіту в далекосхідній патріархально-корпоративній моделі становить 4% від ВВП. Середній відсоток студентів закладів ВО від усього населення становить 65,7%, що ненабагато відрізняється від інших СЕМ.

Пануючими релігіями є буддизм, синтоїзм, конфуціанство, тому ціннісна система базується на групово-кооперативній спрямованості. Показники результатів дослідження Г. Хофстеде свідчать про те, що тут наявні досить високий рівень індивідуалізму, низький рівень невизначеності, що прямо пов'язано з розвитком системи ВО в цій СЕМ. Вищезазначеним країнам притаманна довгострокова орієнтація, а саме студенти є наполегливими, терпеливими, прагматичними.

Отримання освіти в країнах далекосхідної патріархально-корпоративної СЕМ стає все більш популярним. Важливою специфікою системи освіти є перебудова вищих навчальних закладів для формування кваліфікованих трудових ресурсів, які повинні відповідати рівню науково-технічного прогресу. Особливу увагу система освіти таких країн приділяє інноваціям. Відповідно, від цього буде залежати розвиток країни в подальшому.

Система ВО в далекосхідній патріархально-корпоративній моделі строго ієрархічна, егалітарна та перебуває під жорстким контролем держави. Одночасно фінансування системи освіти в далекосхідній патріархально-корпоративній моделі ведеться з приватних коштів (рис. 3).

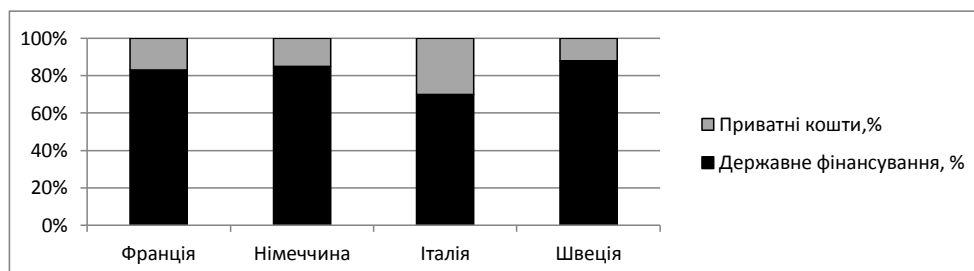

Рис. 2. Джерела фінансування системи ВО в узагальненій західноєвропейській соціал-демократичній моделі

Джерело: побудовано автором на основі даних джерела [4; 7]

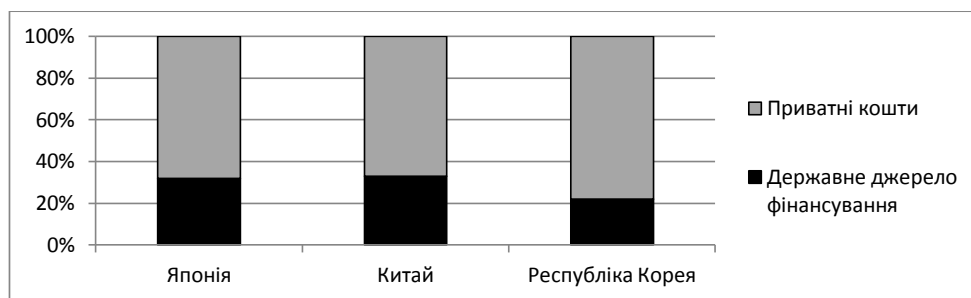

Рис. 3. Джерела фінансування системи ВО в далекосхідній патріархально-корпоративній моделі

Джерело: побудовано автором на основі даних джерела [4; 7]

Основними рисами ВО в цій моделі є ефективність та динамічність. Вона швидко адаптується під технології та швидко «реагує» на всі зміни навколишнього середовища. Кваліфікованими тут стають спеціалісти таких галузей, як фізика, математика, медицина, інженерія, інформаційні технології, робототехніка.

Вищі навчальні заклади цієї СЕМ в основних аспектах функціонування адаптують англосаксонську модель з метою досягнення конкурентоспроможної позиції на світовому ринку освітніх послуг [1, с. 441].

Представницями мусульманської соціал-демократичної СЕМ є такі країни, як Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Туреччина, Пакистан.

В основі формування мусульманської соціал-демократичної СЕМ лежить іслам. Це має провідний вплив на розвиток освіти. Він став її ідейною основою.

Соціальна спрямованість ціннісної системи має виражений егалітарно-колективістський характер. Визначено, що в країнах з колективістською культурою студенти не проявляють ініціативу в процесі навчання. До них звертаються як до колективу, певної групи, тоді студенти зацікавлено сприймають матеріал та виконують поставлені завдання. Вони досить сором'язливі та невпевнені. Вони соромляться виступати перед великим колективом, тобто членами не своєї групи. Мета навчання полягає в отриманні конкретних знань.

ВВП на одного мешканця цих країн має значні розбіжності та коливається від 1,547,85 дол. в Пакистані до 20,760,91 дол. в Саудівській Аравії [8]. Індекс рівня освіти в мусульманських країнах суттєво коливається (від 0,395 в Пакистані до 0,768 в Саудівській Аравії) [8]. Середній показник складає 0,607, що суттєво нижче, ніж в англосаксонській СЕМ. Система ВО перебуває під жорстким контролем держави. Середній показник витрат на ВО в мусульманській авторитарній моделі складає 3,8%. Середній відсоток студентів від усього населення у 2015 р. склав 46,64%, що говорить про залучення прийдешніх поколінь до професійного навчання [3].

Головним джерелом поповнення державних бюджетів країн, що входять до цієї СЕМ, є видобуток нафти. Компанії, що займаються добуванням нафти, належать державі. Відомо, що Саудівська Аравія є найбільшим світовим нафтодобувачем (згідно з даними Міжнародного енергетичного агентства у 2008 р., добуток склав 505 млн. т, що становить 9,2% частки світового ринку) [9]. Згідно з даними «BP Statistical review of world energy 2016» мусульманські країни – це держави з найбільшими запасами нафти у світовому просторі. В багатьох нафтовидобувних країнах витрати на освіту посідають друге місце в бюджеті, тому освітня система тут фінансується за рахунок держави.

Основною специфічною рисою системи освіти в мусульманських країнах є те, що їхні дипломи котируються тільки в межах цих країн, за винятком дипломів, що надані вищими навчальними закладами, які існували з часів Середньовіччя.

Особливе місце серед моделей систем ВО посідають країни постперехідного капіталізму (Україна, Росія, Польща, Чехія, Білорусь). ВВП на одного мешканця цих країн має великі розбіжності (від 2,639,82 дол. в Україні до 20,368,14 дол. в Чехії) [8].

Вивчення комплементарності дає змогу визначити комплементарні характеристики цієї СЕМ, що представлені.

Головний вплив на формування інституціональної моделі цих країн справляють релігійні цінності православ'я. В інституціональній сфері мають домінуючий вплив комунітарні цінності.

Особливістю ціннісної системи країн з постперехідним капіталізмом є поєднання егалітарно-колективістської та індивідуалістсько-конкурентної наповненості ціннісних орієнтацій. Основними ідеологічними, політичними та правовими інститутами є федералізм, унітаризм, цивільне право. Основними елементами інституціональної інфраструктури є держава, ринок, великі корпорації. Типом структурної комплементарності та принципом її формування є гетерогенність, а також амбівалентність індивідуалізму та колективізму.

Система освіти в цій СЕМ має ієрархічний характер. Індекс рівня освіти приблизно однаковий та має середній показник у 0,837, що не сильно відрізняється від аналогічного показника англосаксонської та західноєвропейської соціал-демократичної СЕМ. Середній показник витрат на вищу освіту становить 4,7% від ВВП. Середній відсоток студентів закладів ВО складає 77,42% від усього населення країн, що притаманні цій СЕМ (табл. 1). Фінансування системи освіти здійснюється державою (рис. 4).

Діаграма на рис. 4 свідчить про те, що в країнах, де сформувався постперехідний капіталізм, переважає державне фінансування системи ВО. Однак за результатами аналізу системи ВО в цій соціально-економічній моделі можемо сказати, що тут спостерігаються зниження державного фінансування та розвиток платної освіти.

Висновки. Проаналізовані дані свідчать про суттєві відмінності щодо системи ВО в різних СЕМ. В кожній з них побудована своя освітня система на підставі національних особливостей, ціннісних та культурних традицій, історично сформованого менталітету, а також рівня розвитку країн, що входять до конкретної моделі. Комплементарність інститутів в кожній СЕМ має вплив на систему освіти в ній. Дослідження дає змогу зробити висновок про комплементарну обумовленість

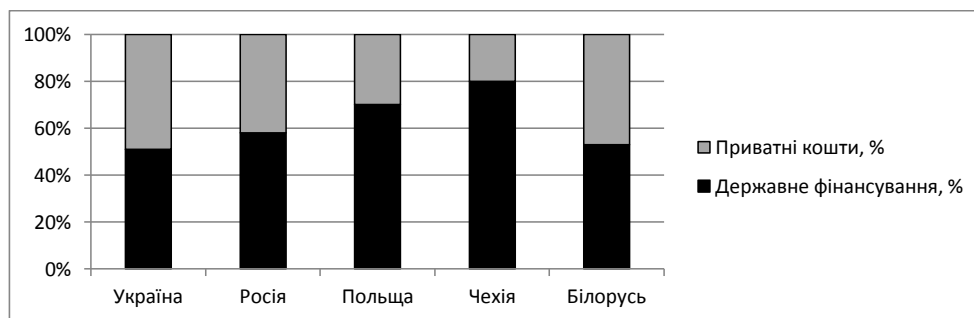

Рис. 4. Джерела фінансування системи ВО в країнах з постперехідним капіталізмом

Джерело: побудовано автором на основі даних джерела [4; 7]

інституціональних комплексів, що формують дані соціально-економічні моделі. Дослідження передумов інституціональної комплементарності систем ВО дало змогу виявити ієрархічну взаємодію інститутів у системах ВО в різних СЕМ. Основою такого взаємозв'язку є ціннісні орієнтації. Саме вони дають початок формуванню тієї чи іншої соціально-економічної моделі, що має прямий вплив на формування та розвиток системи освіти в кожній СЕМ.

Проаналізовано специфіку комплементарної зумовленості відносин в системі ВО. Дослідження дало змогу виявити закономірності формування та розвитку інституціональної системи ВО. Визначено специфіку комплементарних відносин в системі ВО як галузі економіки. Виявлено, що освітній простір в кожній соціально-економічній моделі відрізняється за системою комплементарної взаємодії елементів інституціональної системи ВО, які беруть початок від ціннісних орієнтацій.

Список використаних джерел:

1. MokKaHo Questing for Internationalization of Universities in Asia: Critical Reflections. Journal of Studies in International Education. 2007. Vol. 11. № ¾. P. 433–454.
2. Вахштайн В. Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая. Прогнозис. 2006. № 6. С. 321–352.
3. Світова та регіональна статистика, національні дані, карти і рейтинги. URL: <https://knoema.ru/atlas/topics/Образование/Высшее-образование>.
4. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://data.oecd.org/eduresource/spending-on-tertiary-education.htm#indicator-chart>.
5. Лебедева Н., Татарко А. Ценности культуры и развитие общества: монография. Москва: изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. 527 с.
6. Роготнева Е. Влияние дистанции власти на взаимоотношения людей в обществе. Теория и практика общественного развития. 2013. № 5. С. 23–33.
7. The Rising role and relevance of private higher education in Europe. UNESDOC. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001511/151100e.pdf>.
8. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.
9. Нефть. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D1%84%D1%82%D1%8C#cite_ref-36.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СТРАН МИРА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье рассмотрены отличия систем высшего образования (ВО) разных социально-экономических моделей (СЭМ), которые обусловлены комплементарностью институтов иерархической системы образовательного пространства. Основой такой взаимосвязи являются ценностные ориентации. Именно заложенные ценности дают начало формированию той или иной социально-экономической модели, что имеет прямое влияние на формирование и развитие системы образования в каждой СЭМ.

Ключевые слова: высшее образование, иерархия, ценности, социально-экономические модели, институциональная комплементарность

INSTITUTIONAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF HIGHER EDUCATION SYSTEMS IN THE WORLD: COMPARATIVE ANALYSIS

Summary. In the paper differences between the systems of higher education (VO) of various socio-economic models (CEM) are considered, which are caused by the complementarity of institutions of the hierarchical system of educational space. The basis of this relationship are value orientations. It is the inherent values that give rise to the formation of a particular socio-economic model, which in turn has a direct impact on the formation and development of the education system in each CEM.

Key words: higher education, hierarchy, values, socio-economic models, institutional complementarity.